

ОТ СЪЩИЯ АВТОР

НАРОДНИ ПЕСНИ ОТ НЕВРОКОПСКО, записани от Ив. Кюлев. - София: Музика, 1977. (съвместно с музиковеда Ил. Манолов).

СЕЛО ЗАРОВО, СОЛУНСКО (из архива на А. Попстоилов). - София: БАН, 1979.

ПИРИНСКИ КРАЙ. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания (колектив).- София: БАН, 1980 (отличен от СУ и БАН с годишна награда за 1981 г.).

ФОЛКЛОРИСТИЧНА ДЕЙНОСТ НА ТЕРЕНА. Бл., 1990.

ХРИСТОМАТИЯ ПО ФОЛКЛОР И ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА, ч. I. Български фолклор. - Благоевград: ЮЗУ, 1990 (съавтор Ел. Савова).

БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР В ЛОКАЛНО-РЕГИОНАЛНОТО МУ РАЗНООБРАЗИЕ.- София: СУ, 1992.

ЮНАЦИ ОЩЕ КОМИТИ (легенди и предания).- София: Орбел, 1993.

ВИЖДАНИЯ ЗА ФОЛКЛОРА.- Благоевград: ЮЗУ, 1994 (1996).

Съдържание

ФОЛКЛОРЪТ КАТО ЧАСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕНАТА КУЛТУРА	3
ФОЛКЛОР И ETHNOS	19
БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР В ИСТОРИЧЕСКИЯ РАЗВОЙ НА ETHNO- КУЛТУРАТА	19
ТВОРЦИ, НОСИТЕЛИ И РАЗПРОСТРАНИТЕЛИ НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР	32
КЛАСИФИКАЦИЯ	43
БЪЛГАРСКИ ПЕСЕНЕН ФОЛКЛОР	45
НАРОДНА ПРОЗА	117
СЛОВЕСНА МАГИЯ И НАРОДНА АФОРИСТИКА	162
ДЕТСКИ ФОЛКЛОР	176
ПРИЛОЖЕНИЯ	193
РЕЧНИК	196

Изказвам специални благодарности на д-р Елена Савова за подбора на детския фолклор и приложениета.

ФОЛКЛОРЪТ КАТО ЧАСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕНАТА КУЛТУРА

Названията ФОЛКЛОР и ФОЛКЛОРИСТИКА имат един корен, но се различават по своето съдържание. С думата ФОЛКЛОР обозначаваме специфично творчество, а с ФОЛКЛОРИСТИКА - науката, чийто предмет на изследване е това творчество.

Терминът ФОЛКЛОР /FOLKLOR/ е от английски произход /folk - народ, lor - мъдрост, знание/. Това първоначално определение, означавано като народна мъдрост, народно знание, се е променяло - било в посока на широк обхват на една от даденостите на народоведението, било постепенно по посока на творчеството. Все повече при съвременните условия, като резултат от достиженията в редица научни области, названието ФОЛКЛОР се свързва с културния развой на един народ или на народите като цяло. Казано иначе, това е художественото народно творчество, възникнало в зората на човечеството като начин на общуване и комуникация за изобразяване на човешки преживявания, чувства и надежди в природата и в социалния живот. Те са предавани от поколение в поколение, предимно по УСТЕН път или по ПОДРАЖАНИЕ, творения. Като клиширани /установени/ и като разнообразни /променящи се/ форми те са функционирали през различните исторически епохи, достигайки до днес във вид на културен феномен като изображение на обществено битие и съзнание.

ФОЛКЛОРЪТ представлява синтезиран жизнен опит, своеобразна философия и история, изкуство /предимно словесно, но и словесно - музическо, музикално-хореографическо и т.н./ и неизкуство, ЦИКЛИЧНО повтарящи се битови и художествени прояви, ИЗПЪЛНИТЕЛСКО и ПЛАСТИЧНО творчество, подвластно на променливост /ВАРИАТИВНОСТ/ и на непрекъснато преливане от миналото към настоящето като ТРАДИЦИЯ и ИНОВАЦИЯ /наследено и ново/. Нашето внимание ще бъде насочено към изпълнителския фолклор /словесен, словесно-музичен и музикално - танцов/. При предаването му от един социален кръг в друг, оттам и между поколенията, от едно място на друго и пр., определена роля има ИЗПЪЛНИТЕЛЯТ и ИЗПЪЛНЕНИЕТО, реализиращо КОНТИНЮИТЕТА /непрекъснатата приемственост/. Изпълнението /най-често като ИМПРОВИЗАЦИЯ/ не се отнася за материалното художество и някои "пластични" форми. Чрез избирателност и повторяемост на това творчество било в рамките на цикличността при годишния природен и аграрен кръг, било на човешкия живот, част от миналото става настояще и заедно с новото създават традиция, която в бъдеще отново се подвежда под знака на избирателността и актуализацията. Казано иначе, фолклорът е не само

Настоящият труд съдържа фолклорни творби в цялото тематично и жанрово многообразие: народни песни, народна проза (приказна и неприказна), словесна магия и народна афористика (кратки жанрове) и детски фолклор. Поместени са и няколко обобщителни очерка, характеризиращи българския фолклор като цяло и дъловете му - в частност, за да бъдат ориентирани различни по подготовката и интересите си читатели.

Книгата е предназначена както за студенти от различни факултети (Филологически, Педагогически, Исторически, по изкуствата и пр.), СИП в училищата, така и за дейци от културни и научни институти, за краеведи и всички други, които обичат българската фолклорна култура.

БЪЛГАРСКИ ФОЛКЛОР

ЧАСТ I. НАРОДНО

Български фолклор. Творби и очерци
 © Костадин Динчев
 Благоевград, 1999
 ISBN 954-680-105-4

ЧАСТ II. АРХИТЕКТУРА

наследство, а и съвременност с бъдеща насоченост, акумулиращ най-доброто от предходното творчество. Следователно фолклорът илюстрира основното естетическо триединство: минало, настояще и бъдеще. Става дума за сложно социално-художествено явление, което се реализира като процес на ИЗПЪЛНЕНИЕ /сътворяване/ - ВЪЗПРИЕМАНЕ /усвояване/ и ВЪЗПРОИЗВЕЖДАНЕ /ново изпълнение - сътворяване/. От гледна точка на етнокултурния развой става дума за "народна култура, като подсистема от етнокултурата на даден народ"².

През втората половина на XIX в. терминът ФОЛКЛОР започва различно да се употребява. С него се обозначава /според английското "фолклорно общество"/ различно значение /тясно и широко/:

1. Тясно - "стари нрави, обичаи, обреди и церемонии от миналите епохи, превръщащи се в суеверия и традиции на нисшите слоеве от цивилизираното общество"³.

2. Широко - "Чаятата неписана история на народа" или "всички явления от материалната и духовната култура на народа"⁴.

3. Освен посочените тълкувания, в англоезичните страни, установената от У. Томс съставка "ЛОР" в значение и като умотворения, и като "знание", с термина ФОЛКЛОР се обозначавало /макар и по-рядко/ не само явлението, но и научното познание, т.е. науката. Този възгled отдавна не е актуален, особено в Средна и Източна Европа. А най - общо дефиницията на У. Томс гласи: "Традиционните вярвания, легенди и обичаи, запазени у простиya народ".

От първите десетилетия на XX век се забелязва тенденция към ограничаване и стеснено тълкуване на термина, предимно като обозначение на "устното поетическо творчество", "народна поезия", "народно поетично творчество" и подобни /Изд. Европа/. След Втората световна война някои западни страни и Шатите на Северна Америка отново насочват термина към по-широкото му тълкуване в смисъл на "различни явления от традиционната култура"⁵.

У нас още през възходящия XIX век за обозначаване на фолклора са използвани различни описателни изрази, като: "паметници на народния бит" или "народна книжевност" /Л. Каравелов/, "народна поезия" /Братя Миладинови/, "народна литература" /М. Дринов/, както и близките до тези названия "народно творчество", "устно народно творчество", "народна словесност" и др. Десетина години след Освобождението, когато стожер на българската наука и образование е проф. Иван Д. Шишманов, в нашата "народоука" по-определенено се използва международния термин ФОЛКЛОР в смисъл на "народни умотворения". Дефиницията на Ив. Шишманов за фолклора гласи "Всичко онова, което народът знае за

себе си, за близния си и за природата, която го окръжава" (6). Като западноевропейски възпитаник Шишманов се стреми да примери различните тълкувания, особено с оглед на българската етническа традиция- един път като обозначаване на "стари нрави, обичаи и церемонии", т.е. умотворения; след това - като "история" /с изричната бележка, че става дума за такава история, "каквато народът си я разбира сам"/; а на трето място - и като обозначение на знанието, т.е. науката. Така именитият учен предполага, че не следва са се обособява отделна наука, а поради сложния характер на фолклора той да се изследва от етнологията, историографията, литературознанието, психологията, философията и пр. Този възгled от само себе си подсказва: от една страна, многоаспектност на самото явление, а от друга - възможностите за интердисциплинарен подход към неговото по-пълно изучаване като обект.

Засвидетелствуваното многообразие от определения, тълкувания и дефиниции започва да се канализира полека- лека от учениците и последователите на Ив. Шишманов - Михаил Арнаудов, Антон Попстоилов, Йордан Иванов, Димитър Матов, а по-късно от Цветана Романска и Петър Динеков. Всички те най-общо отнасят фолклора в рамките на едно "всестранно народоведение за простиya народ" в двете основни направления - етнографията //народописа//, "посветен на външния материален бит, а фолклора на духовния - вътрешния" Според М. Арнаудов "Интернационално значение запази обаче английският термин "фолклор" като по-кратък и по - изразителен"⁷.

Все пак и след Втората световна война, та до последните десетилетия, наред с тълкуванията на М. Арнаудов, доживял до стоте години, разнообразието в обозначаването на фолклора продължава. Основно се установяват пренесените от руския език и в основното си филологически наименования като "устна словесност"⁸, по-рядко "народна поезия"⁹.

Текстологическият поглед към фолклора, наричан още литературоведски подход, който дава обилини плодове в миналото, най-често довежда до извода за преходи "от фолклор към литература"¹⁰. Макар да съществува такава тенденция в новата и в най-новата литература, тя не дава основание да се отъждествява едното с другото творчество. Затова често изследователите са принудени да вметват уговорки за своеобразието на фолклора, отчитайки не само текста, но и контекста. Следователно, въпреки близостта и преливанията, фолклорната и литературната изобразителни системи са самостоятелни и специфични. Дори такъв учен като известния български литературовед и фолклорист Петър Динеков, който сам пише, че е "между фолклора и литературата" отчита общото и специфичното между тези два феномена. В труда си "Български фолклор"

ч. I /излязъл в 4 издания: 1959, 1972, 1980, 1990 г./ ученият говори за широко и тясно тълкуване на термина. Според него към широкото понятие се отнася: "умствената, духовната култура на народа и засяга не само областта на народното изкуство, но и народните вярвания, знания и обичаи". В тесен смисъл обаче фолклорът е само "поетическото творчество на трудовите народни маси, словесно - художествените произведения, създадени от трудовия народ и живеещи в неговата среда"¹¹. Авторът подсказва и друго схващане за фолклора, а именно, че "фолклорът обхваща народната художествена култура, всички прояви на народното изкуство", което "все повече се налага към широкото и тясното определение". Това му дава основание да говори за "трето, междуенно определение"¹². Заключението му е, че в науката все още не се е стигнало до единство при определяне на понятието фолклор" /с. 10/. Отчетени са някои схващания на европейски и американски фолклористи относно връзките на фолклора са "първобитната култура и нейните преживелици", където "се заличава границата между фолклористика и етнография" или на фолклора се гледа като на "застинала старина", т.е. - културно наследство, което няма връзка със съвремието. Макар категорично да се придържа към определението "в тесен смисъл", П. Динеков очевидно държи сметка и за други тълкувания, особено на руските изследователи за "естетика на фолклора" или за "фолклорът като вид изкуство" /В. Гусев и К. Давлетов/, които разглеждат фолклора като част от художествената народна култура или като "съвкупност от словесните, словесно-музикалните, музикално-хореографските и драматичните произведения на народното творчество"¹³.

След 70-те години на настоящия век, наред с широко разпространеното обозначаване на фолклора като "народно поетично творчество" /Цв. Романска, П. Динеков, Р. Ангелова, М. Арнаудов и др./ и не като противопоставяне, а като продължение на търсенията, фолклористиката усвои нова концепция за фолклора, предложена от Т. Ив. Живков. Основавайки се и на упоменатите руски изследователи, и на българския опит, както и на достиженията на социологията, информатиката и културологията, той коригира в известен смисъл третото /"междуенно"/ определение на Динеков като "основно" в смисъл на "тип художествена култура, народна художествена култура"¹⁴. Според изследователя фолклорът се реализира като народно пеене, наративи /разказвателно творчество, "думане"/ и материално художество. Ше рече - фолклорът е не само устното словесно творчество или т. нар. "народна поезия" /текстове без или с мелодия/, но и явление културно - социологическо, което обхваща редица социално - художествени достижения от предагарните

и в някаква степен от индустриалните общества като подсистема от културата на всеки народ. Основавайки се на социологическата структура на обществото - от временните социуми - човешки общности: жетварки и седенкари, косачи, сватбари и пр., от обредите в семейството и мегданското хоро до трайния селищен, регионален и общоетнически колектив, фолклористиката очертаava две системи:

а/ механизмите на художествения живот, циклизирани в труда, обредите и празниците /като локална и регионална култура/ и

б/ системата за "художествено образование", предаване на художествен опит в поколенията, т.е. реализиране на индивида в социалния кръг при усвояване на художествената култура като процес на социализиране на личността"¹⁵.

От такава гледна точка българският фолклор е предимно локално - регионален тип култура, която реализира етничното в многовариантното му разнообразие в микро- и макротопоса. Така локалното съзнание, изразено в художественото творчество, е конкретна реализация на колективното и етническото самосъзнание, на цикличната повторяемост във фолклорния творчески процес. Това в известна степен обуславя специализацията в определен социум при функционирането на фолклора по възраст или пол /жени - мъже, моми - момци, деца - възрастни/, регулира се статусът и се дава възможност за изява на индивида. Ново у Живков е подялбата на фолклора на изпълнителски и пластичен /технически/, при което изпълнителският, подчинен на традиционното устно разпространение, бива словесен и песенен. И в трите направления - пеене, повествуване и материална изобразителност основно е общуването и механизмите на социалната дейност, а песенният фолклор, най-разгърнатият, комплексен и сложен изобразителен фолклорен дял, съвкупно представлява основната част на фолклорната култура, синтезира различни по типология изкуства. Именно системата на песенната култура е най-тясно свързана с живота на локалния колектив, а цикличната повторяемост обуславя характера на целия фолклор като художествена система. Художественият образ, който възбужда и изгражда изпълнителят у възприемателя, се базира на общото познание върху живота и на стремежа за общуване.

Няма да се спирате на други определения и тълкувания, вписани в различни справочници и справочна литература, където картината е доста пъстра¹⁶. Ше посоча само, че в "Речник на чуждите думи" названието ФОЛКЛОР /англ. folklor/ гласи: "Устно народно творчество /песни, приказки, поговорки, пословици и пр./, народният бит и обичаи"; ФОЛКЛОРИСТИКА /Наука, която изследва народното творчество, като събира, систематизира,

обнародва и изучава художественото народно устно творчество, народната музика, танцовото изкуство и други страни от културния живот на народа”¹⁷.

От направения кратък преглед е видно, че ФОЛКЛОРЪТ Е СЛОЖНО СОЦИАЛНО-ХУДОЖЕСТВЕНО ЯВЛЕНИЕ, подсистема от системата на културния развой, тясно свързана и обусловена от обществения живот и формиращото се общество съзнание, което рефлектира като художествено изображение. Очевидно при съвременните достижения на общеведските и хуманитарните науки следва да се търсят връзките и взаимодействията на словесно-музикалното и песено-танцовото творчество в обредите и в трудовото ежедневие, в материалния и в духовния бит на народа - основа за общуване и художествено творчество. Фолклорната култура е личностна и междуличностна, локална, регионална и общоетническа. Възпроизвеждането чрез изпълнение, възприемането /усвояване, задържане/ и новото възпроизвеждане представлят фолклора като комуникативна система. Основа при фолклора е запазването, актуализацията и предаването на информация като натрупан и обобщен житейски и художествен опит. Макар да е колективен тип творчество /главно по възприемането и средата за битуване/, фолклорът не е безличностен и абстрактен. Художествените изяви на индивида представляват не само показване на личните възможности и престиж, но те са възможно най-добрият атестат и достояние на социума - селищен, регионален, етнически. Следователно фолклорът съдържа ред белези, в които се припознава и оразличава от други видове на културата, каквито са например комуникативността, устността, масовото разпространение и променливостта /вариативността/, основани на импровизацията /наследено и ново/, цикличната повторяемост и приемственост /kontинюитет/, както и нейната своеобразно изградена естетическа система.

Изводът е, че като сложно социално-художествено явление фолклорът представлява интерес не само за своята наука фолклористиката, чийто предмет на всестранно изследване е, но и за народописа /етнографията, етнологията, филологията, изкуствознанието, философията, психологопедагогическото знание.

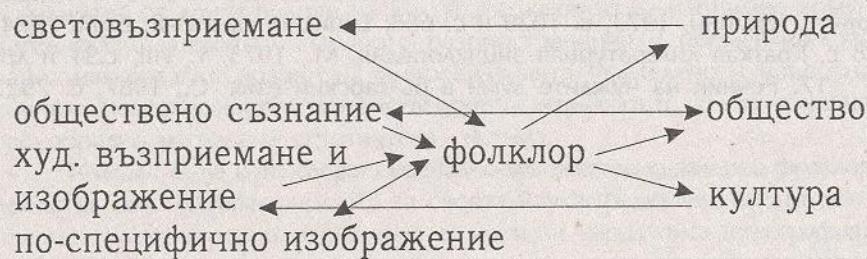
БЕЛЕЖКИ

1. Джон, Уилям Томс /псевдоним на А. Мер顿/, статията *Folklore*, сп. *The Atheneum*, 1846.
2. Вж. по- подробно у Тодор Ив. Живков. Народ и песен. С., 1977, I гл.
3. Народные знания, Фолклор, Народное искусство, вып. 4, М, 1991, 136 с.
4. Пак там, с. 136
5. Пак там, с. 136
6. Шишманов, Ив. Значението и задачата на нашата етнография - Сборник за народни умотворения, наука и книжнина /СБНУ/, I, 1889, с. 18.
7. Арнаудов, М. Очерци по българския фолклор, т. I, 1968 г., с. 14.
8. Иванов, Й. Българските народни песни. С., 1959.
9. Динеков, П. Народна поезия /циклисти/, С., 1949.
10. Ничев, Б. От фолклор към литература. Увод в южнославянския реализъм. С., 1976.
11. Динеков, П. Български фолклор, ч. I, 1980, с. 10.
12. Пак там, с. 13.
13. Гусев, В. Е. Эстетика фольклора, М-Л, 1967, Ким Давлетов. Фолклор как вид искусства, М. 1966. Вж Краткая лит. энциклопедия, 1975, с. 31.
14. Живков, Т. Ив. Народ и песен, 1977, I глава.
15. Пак там.
16. Къде верни, къде неточни са определенията в Речник на литературните термини, 1973, с. 1029 и с. 688; Енциклопедия А-Я, БАН, 1974, 878 с. Краткая литературная энциклопедия, М., 1975, т. VIII, с.31 и др.
17. Речник на чуждите думи в българския език, С., 1987, с. 792.

ФОЛКЛОРЪТ КАТО ИЗОБРАЗИТЕЛНА СИСТЕМА

Философите твърдят, че обществото и формираното от него съзнание представляват динамична и саморегулираща се система. Продукт на конкретните прояви и на общественото самосъзнание е художественото изображение и цялата култура като система, в чиито подсистеми се вмества и фолклорът като специфичен вид култура. Следователно конкретното историческо и социално развитие на обществата влияе върху културата, аналогично и върху фолклора. Разбира се това не бива да се опростява, защото става дума за бавен и постъпителен процес, а не моментен акт. Подобно на езика, и фолклорът е своеобразно "средство на общуване", макар на битово-обредно или комуникативно-художествено равнище. В това отношение прав е руският фолклорист Владимир Проп, когато твърди, че "генетически фолклорът би следвало да е по-близо до /да се съпоставя/ не с литературата, а с езика, който също така от никого не е измислен и няма ни автор, ни автори"¹.

В творческия процес в особена зависимост са нуждите, които подбуждат интереса или мотивират подбудите. Така духовното производство, в т.ч. и фолклорната култура, се осъществяват в рамките на общата социална дейност. Човекът, труда, обществото, природата това са зависими величини, които намират и общо, и различно място във фолклора, както и във всяко изкуство. Това нагледно би могло да се представи така:

Фолклорът, както и всяко художество, е социално обусловен /детерминиран/. Създаването и разпространението му /изпълнението му/ изискава среда /социум, колектив/, която подбужда творчество, твори и сама се "цензурира"². Той е в непрекъсната приемственост /kontinuitet/, за което Вл. Проп ще каже, че "фолклорът възниква като осмисляне на историческите и битовите сътъкновения, на колизиите между новото и старото"³. Общественото съзнание, което е конкретно-историческо, влияе

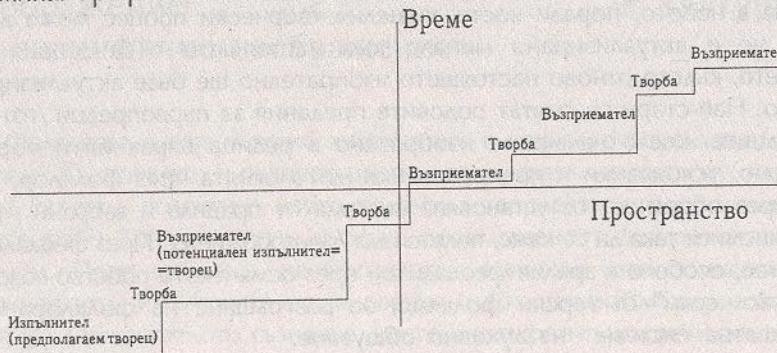
на общия културен и конкретно на художествено-творческия процес. Трите величини: обществено съзнание, културен процес /като начин на световъзприемане/ и фолклорната култура са в непосредствена зависимост и детерминираност. Основното във фолклора се съсредоточава към социализацията на човека било в рамките на жизнения кръг /от раждането до смъртта/, било във връзка с аграрно-скотовъдния бит в рамките на годишното циклизиране. От тази гледна точка фолклорното художество е социално и исторически обусловено. Социологическата насоченост разкрива средата /социумът/, където се твори и разпространява. Това може да бъде постоянен колектив /социум/ - от етноса, региона, до селището и семейството, а от друга - временен, който се формира и разпуска /жетва, коситба, седянка, "моабет", трапеза, хоро на мегдана, сватба и др.

Когато говорим за социум /колектив/ и за масовото разпространение чрез изпълнение, не бива да абсолютизираме и да игнорираме личността. Основа на всичко е човекът, отделният човек /изпълнителят преди всичко/, който различно се реализира или получава различен социален статус. Изпълнителят например /добрият изпълнител/ винаги притежава обществен престиж, дори понякога го обявяват за духовен водач /лидер, шаман/, който изразява мислите, преживяванията, вълненията на социума. Пример е Благолаж от "косачи на Ел. Пелин, певицата Дафина от Просеник, Сярско - "българската Омирка", различните "звезди" и сладкодумци по селищата, певци от рода на Васил Димов или на Вicho Бончев и т.н. Именно изпълнителят и изпълнението е сърцевината на творческия процес при фолклора, то е очаквано от социума повторение на знание и опит, то е усещане, етика и естетическа наслада /напр. коледуването, лазаруването, водици, кукери, т.н./

Историзът пронизва всяко творчество, защото всяка епоха своеобразно рефлектира в творчеството, а голяма част от наследството постъпително се прелива в новото, поради което за целия творчески процес може да се каже, че е актуализирано минало към настоящето с тенденция към бъдещето, където отново настоящето избирателно ще бъде актуализирано минало. Най-стари се смятат родовите предания за първопредци /totemi/ и предците, което намираме изобразено в редица вярвания и обреди. По-късно, усвоявайки и препредавайки митологията чрез фолклор, най-вече чрез обредност се установява система от правила и забрани /tabu/, преосмисля се така да се каже, политеизма /многобожието/. През феодалното общество, особено в зрелия феодализъм през османското робство говорим за "класически" български фолклор, за разгръщане на фолклора като всеобхватна система на духовно общуване.

Социалната структура, в която съществуват народните традиции, в т.ч. и фолклорът, е следната: етническо пространство /етнос/, регион, селище. В "класическото" време на фолклора селишната структура е основна. Следователно предимно локалното, а след това и регионалното дават богатството и многообразието на етническата култура, обуславяйки я като своя. Макар и специфична в отделните селища и региони, тази култура е за целия етнос. Тя е своя и влиза в понятието "наша", "родна" като представители на едно цяло /в случая българското/ в съотношение "ние" - "вие" или "те". Спръмно съседните етноси и тяхната култура действа опозицията "ние"- "другите", дори и да са родствени етноси, които имат много сходни творби или техни варианти /примерно българи-сръби/.

Основа на творческия процес е информационното условие предаване- приемане, при което основно средство за осъществяване на комуникацията и общуването е творбата. Ако съпоставим творческия процес при литературата и другите професионални изкуства, където творецът е известен и афиширан, а "каналната" връзка предаване- приемане е като че ли линейна, при фолклора условно бихме я обозначили като зигзагообразна /стъпаловидна/, защото и хроноса /времето/, и топоса /пространството/ търсят варианти и са отворени. Личното творчество и професионалното изкуство, условно и с оглед на възприемателя, приемаме като завършено, след като творецът е казал "конец". За фолклорната творба никой няма право да се афишира като създател, поради което няма право и да каже "конец". Това обуславя друга съдба на фолклорната култура в хронотопоса съвъзможностите за импровизация и досътворяване, което по същество е и правомощие, и отговорност. Това прави произведението на фолклора по-непосредствено и комуникативно, където традиционната клишираност, повторяемост, вариативност и пр. обуславят фолклорното движение и динамика. Графически би изглеждало така:

Като приемаме, че фолклорното творчество е изпълнителски тип изкуство със своя естетика, очевидно в основата на творческия процес стои ИЗПЪЛНИТЕЛЯТ. Анализирайки процеса изпълнение – възприемане – ново изпълнение, по пътя на ретроспективната логика, стигаме до изначалните мотиви /архетипи, инварианти/ и разнообразните напластвания в етническата култура през различните исторически епохи. Съществено е да отбележим, че именно фолклорът, според механизмите на своето възприемане и разпространение, е запазил като в "депо" редица древни пластове на културата, мирогледни представи, обредно-ритуални и утилитарни практики. Напомняме за проблема общуване-комуникация като съсредоточие на реализацията на човека в средата /обществото/ и в природата както със средствата на езика, така и на художеството. Човекът като "зоон политикон" възприема и споделя онova, което го заобикаля и впечатлява, стремейки се да го обясни и осмисли или да го приспособи към своето съществуване.

Още от първобитното общество /среда, колектив, социум/ човекът търси отговор на ред въпроси, подсказани му от наблюденията: занимава го светът като цяло – от космическото пространство до семейния и селищен кръг. Създава си своя представа за света, нешата и явленията, за световния ред, впечатлява го природата с видимите и невидимите процеси и промени – от мистичното необозрими пространство /хаоса/ до неговата циклична подреденост /космос/ – като промени в природата, обозначавани най-общо: живот-смърт /отново живот/. Древна е митологическата представа за света като Световно дърво (*orbis mundi*) с варианти: Плодно дърво, Дърво на живота, Дърво на познанието и др. Хаосът е неизвестното /неусвоеното/ пространство и време, т.е. чуждото, а космосът – подреденото, близкото, своето и в някакъв смисъл реално очертаното време и пространство. Дървото на живота /световно, плодно, космическо дърво/ е модел на вертикалната структура, към която е ориентирана етничната територия с нейния център и периферия. Разновидности на представата за световното дърво са: планина, стълба /стълба/, кръст, трон, арка, и т.н. Двете бинарни опозиции: живот-смърт, неусвоеният хаос и подреденият комос /бездрието и организираността/, както и опозициите: горе-долу, добро-лошо, красиво-грозно, нравствено-безнравствено и т.н. са двойки, които са в непрекъснато движение и противопоставяне. Съществено място в светоусещането от древността до наши дни заема преходът между различните митологеми и техните хипостази⁴. От световното дърво произтичат двете измерения: горе и долу; над земята /небе, светлина, божи свят/ и под земята /мрак, подземие, хтонос/. Горе тържествува животът и добротата /мечтаният

рай/, а долу - смъртта, злото, мъченичеството /катранът/. Човекът е между тях, той е в средата. Горе са любимите на Бога птици, долу е обиталището на дявола с любимите му хтонически същества - влечуги, демони, зли сили. Тръгвайки по логиката на бинарните противопоставления, биха могли да се наблюдат безброй опозиции, като: настояще-минало, ден-нощ, сегашно поколение-предшественици, господари-поробени, причина-следствие и т.н.

От различните съчетания на бинарността може да се изведе и троичността /в някои случаи и четворката/. Така например между двойката горе - долу има среда, което дава горе - среда - долу, а иначе двоичността е: горе - среда и среда - долу. В митологически план тройката е върховенство, множество, сила. В славянската митология е известен бог Триглав /у западните славяни, смятан от изследователите като разновидност на бог Святовид/. Такива сведения има в митологията на древните народи /у индуистите бог Шива е изобразяван с три глави/, триглави са змейовете и ламите, с които се среща героят на вълшебните приказки и в някои епически историко - героични песни, три са трудните задачи, трите геройства, три моми, трима братя и т.н. В християнската цивилизация числото три се свързва с "трите лица на Бога" /Бог Отец, Син и Дух⁵/.

Един е Бог, Свет, Светлина, а съществата го сянка /тъмнина, хтонос/ е Дяволът. Единят владее деня, а другият - нощта. От ден - нощ има още: утро - пладне; привечер - нощ и т.н. Цикличният годишен кръговрат нашите предци схвашали като две половини: зима /със зимно сълнцестоеене на Коледа/ и лято /лятното сълнцестоеене е на Еньовден/ с характерните преходи между тях. Заедно с това се очертава и едно равноденствие между зимата и лятото /към Гергъовден/ и между лятото и зимата /към Димитровден/. От тази двойка зима и лято става четворка, т.е. четирите годишни времена като универсалност в годишната и космическата подредба. Според Д. Петканова символното значение на четворката "се установява въз основа на живота на земния свят: четири посоки на света, четири възрасти, четири годишни времена, четири възрасти /детство, юношество, зрелост и старост"/⁶. У азтеките /най-големият индиански етнос в Мексико/ почитат 4 природни дадености - стихии: вода, земя, въздух и огън; 4 посоки на света и 4 годишни времена; 4 божествени цята: Изтокът - вода, пролет, Синия бог; Западът - земя, Червен бог, есен; Север - въздух, зима, Бял бог; Юг - огън, лято, Жълт бог.

Християнството утвърждава четири канонични евангелия, четири лица на херувимите, четири страни на квадрата /"знак на справедливостта"/. Във връзка с четворката е и библейското число 40 /на търпимостта и

издръжливостта, "на наказанието, но и на благоволението" /Петканова/. Четиридесет са дните на родилката, 40 са дните на постите, 40 са пътуванията на мъртвия към отвъдното, 40 денонощия Моисей говори с Господа на Синай, 40 денонощия трае потопът и т.н. Всичко започва от митологическата древност. "Космогоничните митове - пише Вл. Топоров - предават установяването на света като резултат от въвеждане на основните семантически опозиции /небе - земя/ и т.н., т.е. горе /живот/ - долу /смърт/, небесно царство - подземен свят".

Хоризонталната структура очертава: дясно /богове/ - ляво /хора/, съответно: праведни - грешни; чисти - нечисти; мъже - жени и т.н. Други подобни двойки и тройки са: вода - земя; въздух /небе/ - земя; земен свят - подземен свят; здраве - болест; успех - неуспех; светло - тъмно; Перун - Волос /Велес/; щастие - нещастие и пр. Хоризонталната структура има две измерения - квадратно и кръгово със съответните смислови означения.

Съществено е да отбележим цикличността в природния и човешкия кръговрат като представа за живота и смъртта /последната като миг и отново живот/. Веднъж това е в природата в рамките на годината /календарната обредност/ и друго - според човешката жизненост като преминаване от възраст във възраст и като прераждане от поколение в поколение /маркирано в семейната обредност, това, струва ми се, добре е илюстрирано в Светото писание с израза - обобщение "Жизнь безконечная"/. Всичко се повтаря периодично и в трудовите дейности, в обредите и в празниците.

В съвременната наука се посочва, че МИТОЛОГИЯТА е "система от архаични представи за света, изразени в конкретно - чувствена форма" /разказна/. Митът възниква, когото човекът е неотделен от природата, когато съществува "дифузност на мисленето /смесване на природното и социалното, живото и неживото, причината и следствието"/. Митологията съдържа глобалната концепция за света и човека, създадена в първобитната епоха⁸.

Според Клод Леви-Строс митологията бива: експлицитна /повествователна/ и имплицитна /извлечена от обредността⁹.

Древните представи и митологеми са оцелели като мотиви - реликти /архетипи, инварианти и пр./ във фолклорната култура, с чието посредничество преминават и в личното творчество /сътв. в професионалното изкуство/.

Ив. Георгиева твърди, че "фолклорът поради своята специфика не само запазва и предава митологични образи, най-често в твърде архичен вид, но и поддържа тяхната устойчивост в съзнанието и духовния живот на масите"¹⁰.